

11. PEDAGOGIJA I IDEOLOGIJA U HRVATSKOJ

Igor Radeka

Sažetak: Kulturna pedagogija, nastala između svjetskih ratova, najznačajniji je pedagoški pravac u Hrvatskoj. Posvećena je pedagogiji kao znanosti o odgoju i temeljnim odgojnim pitanjima. Počiva na idejnom pluralizmu, individualizmu u odgoju, dinamičnom odnosu ličnosti odgajnika i društva. Nakon Drugoga svjetskog rata u novim društveno-političkim prilikama zaustavljen je razvoj kulturne pedagogije kao i evolucija cjelokupnog pedagoškog razvoja u Hrvatskoj. Pedagogija je podvrgnuta monističkom uniformiranju u okviru normativno-vrijednosnog sustava utemeljenog na proklamiranom kolektivizmu u odgoju, socijalističkom društvenom patriotizmu i izgradnji socijalističkog čovjeka.

Jedini sveučilišni profesor pedagogije u Hrvatskoj s kontinuitetom rada u okviru ovih dvaju pedagoških pravaca i dviju razvojnih etapa (pluralne znanstvene pedagogije i monističke socijalističke pedagogije) bio je Stjepan Pataki (1905–1953). Kao izuzetno darovit, plodan i cijenjen pedagog postao je vodeći teoretičar obaju pravaca. U zadanim povijesnim okolnostima kontinuitet Patakijeva pedagoškog rada doveo je do diskontinuiteta njegova teorijsko-metodološkog pristupa unutar tih dvaju po mnogo čemu oprečnih pravaca – kulturne i socijalističke pedagogije. Posljedica tog rada različita su filozofska ishodišta, drugačija teleološka uporišta i oprečna pedagoška struktura unutar jednog teorijskog opusa. U životu i pedagoškom opusu Stjepana Patakija odražava se sva bremenitost hrvatskih društvenih i pedagoških prilika. U radu koji slijedi analizira se utjecaj ideologije na pedagoško stvaralaštvo u Hrvatskoj kroz prizmu pedagoškog opusa Stjepana Patakija.

Cljučne riječi: pedagogija, ideologija, Hrvatska, Stjepan Pataki

1. Razvoj pedagogije u Hrvatskoj

Rasprave o odgoju sežu u Hrvatskoj još od humanizma i renesanse: dubrovački filozof i polihistor Nicolo Vito di Gozze objavio je u Veneciji 1589. godine značajni prvijenac teorije odgoja na području Hrvatske – djelo *Governo della famiglia*.¹ Unatoč ovom i drugim doprinosima iz davnije prošlosti, intenzivniji razvoj pedagoške teorije započeo je u Hrvatskoj 1850. godine od pojave knjige *Obuka malenih ili katechetika: za porabu*

¹ Nikola GUČETIĆ, *Upravljanje obitelji*, Zagreb 1998.

učiteljem i svećenikom Stjepana Ilijaševića.² Od tog razdoblja proces razvoja pedagogije u Hrvatskoj razvijao se kroz četiri etape: *prosvjetiteljska* pedagogija (do Prvoga svjetskog rata), pluralna znanstvena pedagogija (između svjetskih ratova), monistička socijalistička pedagogija (nakon Drugoga svjetskog rata) i povratak pluralizmu u pedagogiji (od osamostaljenja Hrvatske).

1.1. Prosvjetiteljska pedagogija

U nepunih sedam desetljeća prve etape *prosvjetiteljske* pedagogije (1850–1918) izmijenile su se prevlasti triju među sobom vremenski odijeljenih i po mnogo čemu suprotstavljenih tendencija: apsolutne dominacije teologijske orijentacije u pedagogiji (od sredine do 70-ih godina XIX. stoljeća), prevlasti herbartističkog pristupa u pedagogiji (od 70-ih godina do kraja XIX. stoljeća), jačanja reformskih pravaca u pedagogiji uz postupno slabljenje herbartizma (od početka XX. stoljeća do Prvoga svjetskog rata).

1.1.1. Dominacija teologijske orijentacije u pedagogiji

Početak sustavnog razvoja teorije odgoja u Hrvatskoj u prva dva desetljeća ove etape snažno je zakriljen teologijskom dominacijom njenih glavnih predstavnika Stjepana Ilijaševića, Stjepana Novotnyja i Martina Štiglića. Kao vodeći profesori pedagogije i savjetnici u prosvjetnoj službi uočavaju nedostatak pedagogijske literature na hrvatskom jeziku. Stoga u duhu teologizirane pedagogije pišu udžbenike i priručnike za pedagogijsko i didaktičko-metodičko osposobljavanje školskih nadzornika i učitelja u učiteljskim školama. Ovo razdoblje završava 70-ih godina XIX. stoljeća započetim procesom sekularizacije školstva, koji je pokrenut Zakonom o pučkim školama i preparandijama, donesenim 1874. godine.

1.1.2. Prevlast herbartizma u pedagogiji

Od 70-ih godina XIX. stoljeća započinje prevlast teorijskog pristupa osnivača pedagogije Johanna Friedricha Herbarta (1776–1841). Vodeći teoretičari odgoja u to vrijeme su Stjepan Basariček, Josip Škavić i Antun Tunkl. Ključna namjera herbartizma u Hrvatskoj u to vrijeme je pokretanje procesa sekularizacije pedagogije i školstva, sastavni dio čega je i zamjena teologizirane građe s pedagogijskih katedri u učiteljskim školama. Prodor herbartizma u Hrvatsku prije svega je podržavao *Hrvatski učiteljski pokret* sa svojim ključnim pedagogijskim institucijama toga doba – prvim pedagogijskim časopisom *Napredak* (osnovanim 1859.) i *Hrvatskim pedagoško-književnim zborom* (utemeljenim 1870.). Najveći teorijski doprinos dao je u tom pogledu Stjepan Basariček četverotomnim udžbenikom pedagogije zasnovanim na herbartističkoj pedagogiji (čija prva izdanja *Hrvatski pedagoško-književni zbor* objavljuje početkom 80-ih godina XIX. stoljeća). Udžbenik je ispunio svoju namjenu – istisnuo je iz učiteljskih škola teologijski orijentirane udžbenike pedagogije. Tako je posredno herbartizam zavladao i pedagoškom praksom. Štoviše, njegov se utjecaj proširio i preko granica Hrvatske, jer su se istovremeno udžbenici upotrebljavali i u Bosni i Hercegovini, a na bugarskom jeziku i u bugarskim učiteljskim školama.³ U više od pedeset

² Stjepan ILIJAŠEVIĆ, *Obuka malenih ili katehetika: za porabu učiteljem i svećenikom*, Zagreb 1850.

³ Dragutin FRANKOVIĆ, Mihajlo OGRIZOVIĆ, Dragutin PAZMAN, *Sto godina rada Hrvatskoga pedagoško-književnog zbora i učiteljstva u Hrvatskoj: 1871–1971*, Zagreb 1971., 24.–25.

godina dominacije hrvatskim učiteljskim školama objavljeno je 25 više ili manje prerađenih izdanja ovog udžbenika.

1.1.3. Jačanja reformskih pravaca u pedagogiji uz postupno slabljenje herbartizma

U prva dva desetljeća XX. stoljeća pedagogija je u Hrvatskoj pod sve snažnijim utjecajem novih pristupa teoriji odgoja. Zasluga je to sve većeg broja pedagoga koji su sveučilišne studije završili u inozemstvu (poput Paje Radosavljevića i Jure Turića), kao i onih koji su napajani inozemnom reformskom pedagogijskom literaturom (Davorin Trstenjak, Ljudevit Dvorniković i dr.). Zahvaljujući njima, pedagogija se u Hrvatskoj počinje reformirati (mada još uvijek nedovoljno snažno da bi potisnula herbartistički pristup). Paralelno s tim procesom nastavlja se borba za sekularizaciju školstva, širenje školske mreže i jačanje učiteljskih škola, bolji status učitelja, osnivanje temeljnih znanstvenih, umjetničkih i kulturnih ustanova⁴ uz početak sveučilišnog pedagogijskog obrazovanja,⁵ jača pedagogijska izdavačka djelatnost – sve su to pretpostavke oznanstvenjivanju pedagogije koja će potom uslijediti.

Od sredine XIX. stoljeća do Prvoga svjetskog rata, za razdoblja *prosvjetiteljske* pedagogije, nastala su raznovrsna djela poučnog karaktera za mladež i odrasle. Među njima je i pedagogijska literatura prije svega bila namijenjena širokoj čitalačkoj publici bez želje za izgradnjom koherentne teorije odgoja. Dobar dio građe nastao u to vrijeme stvaran je bez znanstvenih pretenzija i originalnosti, radi prosvjećivanja širokih narodnih masa. Unatoč svemu tome, ova je etapa značajna za razvoj pedagogije u Hrvatskoj kao prolegomena njeu kasnijem oznanstvenjivanju.

1.2. Pluralna znanstvena pedagogija

U drugoj etapi razvoja pedagogije u Hrvatskoj između svjetskih ratova došlo je do bitnog unapređenja kako pedagoške prakse tako i pedagogijske teorije. U to vrijeme reformska pedagogija uzima teorijski primat otvarajući pluralizam pedagogijskih ideja, pristupa i teorija. Temeljna razlika između ove i prethodne etape razvoja pedagogije u tome je što je recepcija strane pedagogijske literature u ovoj etapi značajno bolja. Cjelokupna pedagogijska intelektualna vertikala izgrađivana tijekom prve i početkom druge etape s pokretanjem razvoja autohtone pedagogijske znanosti približila se u to vrijeme svjetskim pedagogijskim zbivanjima. Za to su osigurane pretpostavke u višem i visokoškolskom pedagogijskom obrazovanju, u mogućnostima znanstveno-istraživačkog pedagogijskog usavršavanja, u dovoljno snažnoj i otvorenoj izdavačkoj djelatnosti sposobnoj da prati suvremena istraživanja te (po broju pripadnika i njihovom znanstvenom habitusu) sve solidnije obrazovanoj pedagogijskoj inteligenciji.

Među kaleidoskopom utjecaja različitih smjerova *nove škole* i *nove pedagogije* najsnažniji i najznačajniji su pedagogija radne škole (koja je prije svega bila usmjerena na školsku praksu) te kulturna pedagogija (zaslužna za završetak procesa konstituiranja pedagogijske znanosti u Hrvatskoj). Ova dva pravca predstavljaju *spiritus movens* suvremenih pedagoških i

⁴ Prvo novovjeko Hrvatsko sveučilište u Zagrebu osnovano je 1874. godine. (O razvoju pedagogije na tom sveučilištu više u: Ivan DUMBOVIĆ, "Pedagogija na Zagrebačkom sveučilištu: Prigodom 100. obljetnice katedre za pedagogiju Filozofskog fakulteta", *Napredak*, 136/1995., br. 2).

⁵ Prvo studijsko pedagogijsko obrazovanje u Hrvatskoj započelo je 1928. godine na Filozofskom fakultetu spomenutog Zagrebačkog sveučilišta. (O tome više u: Vlatko PREVIŠIĆ, Vladimir ROSIĆ, Igor RADEKA, *Studij pedagogije u Hrvatskoj*, Zagreb 2003.).

pedagogijskih stremljenja u drugoj etapi razvoja pedagogije u Hrvatskoj. Ključni prigovori *nove škole* i *nove pedagogije* usmjereni su na okoštali herbartizirani didaktički sistem koji je doveo do pretjeranog intelektualizma, verbalizma i pasivizacije učenika u školi, što je dovelo do didaktičkog formalizma. Umjesto toga, traže školu usmjerenu na dijete uz veće uvažavanje njegove prirode te uvođenje samorada i doživljajnosti u nastavi. U isto vrijeme uz normativni pristup, u pedagogiju uvode empirizam, hermeneutiku i druge načine istraživanja odgoja.

1.2.1. Pedagogija radne škole

Po broju svojih pristaša, kako teoretičara tako i praktičara, pedagogija radne škole svakako je najveći reformski pravac u Hrvatskoj između svjetskih ratova. Njeni najpoznatiji predstavnici bili su: Ante Defrančeski, Josip i Mate Demarin, Franjo Higy-Mandić, Zvonimir Köhler, Vjekoslav Koščević, Salih Ljubunčić, Marijan Markovac, Zlatko Špoljar, Dane Trbojević, Jure Turić, Stjepan Zaninović i dr.

Pedagogija radne škole u to vrijeme, kako u Hrvatskoj tako i njemačkoj reformskoj pedagogiji iz koje je pristigla, jedan je od najsnažnijih i najheterogenijih pravaca *nove škole* čiji su pojedini smjerovi toliko suprotstavljeni da se među sobom razlikuju i u temeljnim teleolojskim stajalištima. Ključni postulat koji je ostao zajednički svim smjerovima bila je samostalna aktivnost učenika u školi.

Hrvatsku je najprije zahvatio utjecaj manualnog smjera radne škole Georga Kerschensteina, koji je u početku bio usmjeren prema svladavanju određenih zanata, svodeći ručni rad na dodatak ostalom školskom radu. Tek kasnije ovaj rad dobiva širu didaktičko-metodičku dimenziju, pa se počinje tretirati ne samo kao nastavni predmet, već i kao nastavni princip u osnovnoj školi. Manualni smjer radne škole prihvaćen je u Hrvatskoj samo u osnovnoj školi.⁶ Teorija Georga Kerschensteina po kojoj za građanski odgoj i potrebe industrije treba *formirati upotrebljivog građanina*, sugerirajući kao temelj osnovnoškolskog rada odgoj *minimuma znanja i maksimuma vještina*, limitirao je rasprostranjenost ovog smjera u hrvatskom sustavu školstva jer je pretpostavljao solidnu materijalnu opremljenost škola.

Slobodni duhovni smjer radne škole Huga Gaudiga u konceptualnoj je opreci s manualnim smjerom Georga Kerschensteina. Kako bi se rad ostvario na osnovu osobnih potreba odgajnika, *metode učitelja* zamijenile *učeničkim metodama* na temelju samostalnog duhovnog rada – samoradom, te probudio interes za nastavak učenikova samoobrazovanja nakon škole, škola prema ovom smjeru treba postati *slobodna duhovna radionica* u kojoj učitelj ne smije graditi nenarušivi nastavni autoritet kakav je u herbartovskoj intelektualističkoj školi. Težište učiteljeva rada duhovni smjer radne škole pomjera prema organizaciji i usmjeravanju učeničke intelektualne samostalnosti koja treba što prije prerasti u slobodne oblike rada.⁷ Drugim riječima, učitelj se treba prilagoditi duhovnoj strukturi učenika potičući njeno osamostaljivanje umjesto da se učenik ovisnički vezuje za neprikosnoveni autoritet učitelja. Kako su pedagozi u Hrvatskoj prihvaćali samo neke elemente ovoga smjera, može se reći da on nije imao značajnijeg utjecaja u Hrvatskoj, pa ne postoje niti autori koji su izrazitiji predstavnici Gaudigova smjera radne škole.

Izbjegavajući ekstremna stajališta manualnog i duhovnog smjera predstavnici radne škole u Hrvatskoj češće su se priklanjali pojedinim Kerschensteinerovim (Alois Fischer i dr.)

⁶ Stjepan JAKOPOVIĆ, *Pokret radne škole u Hrvatskoj*, Zagreb 1984., 89.

⁷ *Isto*, 26.

i Gaudigovim (Paul Ficker i dr.) nasljednicima, čije udaljenosti nisu bile nepremostive, te osobito često psihofizičkom smjeru koji je bio kompromis između ekstremno udaljenog manualnog od duhovnog smjera. Psihofizički smjer radne škole Eduarda Burgera i Johanesa Kühnela nastoji pomiriti dva krajnja stanovišta radne škole. Ovaj smjer teži sintezi manualnog i slobodnog duhovnog smjera nastojeći tako izbjeći slabosti koje je svaki za sebe proizveo u praksi. Psihofizički smjer zaključuje da je čovjek psihofizičko biće, pa zato u odgoju treba voditi računa i o duhovnom i o tjelesnom radu.⁸

Pedagogija radne škole najsnažnije je penetrirala u pedagogiju u Hrvatskoj preko pedagoških časopisa koji su izlazili u to vrijeme u Hrvatskoj i drugim nacionalnim zajednicama u Kraljevini SHS (Jugoslaviji) te izdavačkim kućama koje se u Hrvatskoj otvaraju strujanjima *reformске pedagogije*.

Pored *Pedagoškog seminara* i studija pedagogije na *Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu* te *Više pedagoške škole u Zagrebu*, čiji su doprinosi nemjerljivi u poticanju razvoja *nove pedagogije* i *nove škole*, *Učiteljska škola u Zagrebu* s profesorima obrazovanim na *Sveučilištu* ili *Višoj školi* nastavila je obrazovanje u duhu pedagogije radne škole.

Pedagogijom radne škole u Hrvatskoj zavladao je eklekticizam različitih smjerova. Rezultat je to dvaju procesa: s jedne strane, istovremenog utjecaja različitih smjerova radne škole putem literature na Hrvatsku, te u skladu s tim ne samo prihvaćanja različitih smjerova među različitim predstavnicima pedagogije radne škole u Hrvatskoj nego i vrlo čestog istovremenog utjecaja različitih smjerova na pojedine pedagoge; s druge strane, na *Sveučilištu*, *Višoj pedagoškoj školi*, učiteljskim školama, različitim učiteljskim tečajevima i oglednim školama u kojima je bila zastupljena pedagogija radne škole istodobno su predavali profesori različitih usmjerenja što je pridonijelo eklektičnosti. Može se reći da u Hrvatskoj nema izrazitih predstavnika pojedinih smjerova pedagogije radne škole, već se većina koristi različitim smjerovima u isto vrijeme.

Pedagogija radne škole doprinijela je unapređenju školske prakse u Hrvatskoj bez razvoja transparentne pedagoške teorije. Doprinos pedagoškoj teoriji prije svega je u stvaranju pozitivnog ozračja za promjene u pedagogiji koje će izazvati kulturna pedagogija.

1.2.2. Kulturna pedagogija

Kulturna pedagogija posvetila se prije svega pedagogiji kao teoriji, tj. znanosti, i temeljnim teleološkim pitanjima pedagogije i odgoja. S ovim pravcem *nove pedagogije* završava prijelaz pedagoške teorije u Hrvatskoj s pedagoga-praktičara na pedagoge-teoretičare koji se sustavno i cjelovito posvećuju promišljaju odgoja (profesori *Sveučilišta* i *Više pedagoške škole*) odnosno do kraja se napušta *prosvjetiteljski* pristup pedagoškoj teoriji. Najpoznatiji predstavnici kulturne pedagogije bili su Stjepan Matičević, Stjepan Pataki, Vladimir Petz, Marijan Tkalčić, Pavao Vuk-Pavlović i dr., a najdublji trag u tom pogledu ostavili su Stjepan Matičević, Stjepan Pataki i Pavao Vuk-Pavlović. Kulturna pedagogija razvila se u Hrvatskoj pod utjecajem duhovnoznanstvene pedagogije (*Geisteswissenschaftliche Pädagogik*) pristigle iz Njemačke i Austrije, koja uz empirijsku i kritičku znanost o odgoju i danas spada među tri najznačajnija njemačka pedagoška pravca.⁹ Glavni predstavnici duhovnoznanstvene pedagogije s najvećim utjecajem na kulturnu pedagogiju u Hrvatskoj u to vrijeme bili su Wilhelm Dilthey, Eduard Spranger i Theodor Litt.

⁸ Dragutin FRANKOVIĆ, *Povijest školstva i pedagogije u Hrvatskoj*, Zagreb 1958., 356.

⁹ Herbert GUDJONS, *Pedagogija: Temeljna znanja*, Zagreb 1994., 27.-44.

Predstavnici duhovnoznanstvene pedagogije najčešće su se razvijali originalnim i samosvojnim znanstvenim putem u okviru globalno postavljene paradigme svoga utemeljitelja Wilhelma Diltheya, pri čemu su se u pristupima nerijetko među sobom i znatnije razlikovali. Stoga nije moguće govoriti o duhovnoznanstvenoj pedagogiji kao o koherentnom pravcu, niti o Diltheyevoj školi duhovnih znanosti. No, unatoč tome, glavni predstavnici ovog pravca ostajali su među sobom povezani zajedničkim Diltheyevim *hermeneutičkim* teorijsko-metodologijskim ishodištem.

Uži krug znanstvenika okupljenih oko Diltheya početkom XX. stoljeća preuzima katedre filozofije i pedagogije na njemačkim sveučilištima. Odgoj prema duhovnoznanstvenoj pedagogiji ne proizlazi samo iz konkretne životne situacije, već sistematiziranim promišljanjem na tu životnu situaciju i povratno utječe. A konkretna je životna situacija opet upletena u cjelokupnu vezu društva i kulture. Stoga je odgoj individualni, društveni, ali i kulturni proces. On je impregniran u cjelokupni društveni sustav: pojedinca (koji mu je ishodište i cilj), državu, politiku, kulturu i znanost.

O kulturnoj pedagogiji u Hrvatskoj, poput duhovnoznanstvene pedagogije u Njemačkoj, nije moguće govoriti kao o koherentnom pravcu. Bogatstvo pristupa glavnih predstavnika kulturne pedagogije u Hrvatskoj kreće se u teorijskim krajnostima Stjepana Matičevića s jedne strane i Pavla Vuk-Pavlovića s druge strane, između kojih se razvila kulturna pedagogija Stjepana Patakija. Razlike u njihovim pogledima temelje se prije svega na različitim pogledima na odgoj: Pavao Vuk-Pavlović je usredotočen na odgojni cilj, a Stjepan Matičević i Stjepan Pataki na odgojni proces koji vodi ostvarenju tog cilja.

Kulturna pedagogija najsnažniji je i najznačajniji pedagogijski pravac u Hrvatskoj ne samo između svjetskih ratova nego i unutar cjelokupne povijesti pedagogije u Hrvatskoj. S ovim pravcem je završen proces znanstvenog konstituiranja pedagogije u Hrvatskoj i njeno ubrzano približavanje suvremenim trendovima svjetske pedagogijske misli. Kulturna pedagogija u centar svoga interesa stavlja kulturu, sustav vrijednosti i odnos odgoja prema njima,¹⁰ pri čemu od odgoja traži angažiranje svih odgajaničkih potencijala. Kako se čovjekova punina ne iscrpljuje *rationem*, odgoj upućen samo na *ratio* ne može dati adekvatne rezultate.¹¹ U središtu kulturne pedagogije cjelokupni je čovjek kao htijuće, osjećajno i djelatno biće – za razliku od harbartovske pedagogije u kojoj je odgoj prije svega reduciran na odgajaničkov racionalni aspekt. Na temeljima idejnog pluralizma, individualizma u odgoju, sve izbalansiranijeg pristupa potrebama odgajaničkove ličnosti s jedne strane i zajednice s druge strane, uz veće uvažavanje ličnosti odgajanička, kulturna pedagogija značajno je pridonijela razvoju pedagogijske teleologije, znanstvene autonomije pedagogije, autonomije odgoja, odnosâ pedagogije i odgoja, pedagogije prema filozofiji, psihologiji i kulturi uopće, odnosâ kulture i odgoja, te ličnosti i odgoja, problemu određenja cilja odgoja, kao i nizu drugih temeljnih pedagogijskih pitanja. Počiva na idejnom pluralizmu, individualizmu u odgoju, izbalansiranom pristupu ličnosti odgajanička s jedne strane i zajednici s druge strane.

Bogat opus kulturne pedagogije objavljen je u brojnim izdavačkim kućama i periodičkim publikacijama u Hrvatskoj. Kao i kod pedagogije radne škole, penetriranje pedagogijskih časopisa s kulturno pedagogijskom tematikom iz drugih nacionalnih zajednica Kraljevine SHS (Jugoslavije) u Hrvatsku te objavljivanje radova njihovih predstavnika u hrvatskoj

¹⁰ Mate ZANINOVIĆ, "Predstavnicima kulturne pedagogije u Hrvatskoj", *Radovi – Razdio filozofije, psihologije, sociologije i pedagogije*, 32/1994., br. 9, 159.

¹¹ Herbert GUDJONS, *Pedagogija: Temeljna znanja*, Zagreb 1994., 29.

pedagogijskoj periodici, omogućili su približavanje vodećih predstavnika kulturne pedagogije u Srbiji i Sloveniji predstavnicima u Hrvatskoj. I ovdje je paralelno tekao i obrnuti proces: prodor hrvatskih pedagogijskih časopisa i ostale publicistike s kulturno-pedagogijskom tematikom u druge nacionalne zajednice Kraljevine SHS (Jugoslavije), kao i objavljivanje radova vodećih hrvatskih predstavnika kulturne pedagogije u časopisima tih zajednica. Za razliku od pedagogije radne škole, koja je u tom periodu snažno utjecala ne samo na pedagogiju u Hrvatskoj nego i u Srbiji i Sloveniji, po broju predstavnika i pedagogijskoj baštini koju je ostavila iza sebe kulturna se pedagogija daleko najsnažnije razvila u Hrvatskoj.

Ključni problem u razvoju kulturne pedagogije bio je u tome što je prekratko trajala da bi omogućila teorijsko zaokruživanje. Za razliku od pedagogije radne škole, koja je svoj razvoj započela još za vrijeme prve etape suvremene povijesti pedagogije u Hrvatskoj, glavni predstavnici kulturne pedagogije u Hrvatskoj započinju proučavanje pedagogije tek u rasponu od 1916. (Matičević), preko 1928. (Pataki), do 1932. godine (Vuk-Pavlović). S obzirom na to da je Stjepan Matičević preminuo 1940. godine, Pavao Vuk-Pavlović s uspostavom tzv. Nezavisne Države Hrvatske sljedeće godine prisilno umirovljen, a Stjepan Pataki u nacističkom okruženju značajno smanjuje publiciranje radova,¹² kulturna pedagogija u Hrvatskoj bitno je reducirana već početkom 40-ih godina XX. stoljeća. Završetkom Drugoga svjetskog rata u sklopu potpunog raskidanja veza s cjelokupnom građanskom pedagogijskom baštinom zapriječena je mogućnost daljnjeg razvoja kulturne pedagogije.

1.3. Monistička socijalistička pedagogija

U trećoj etapi razvoja monistički reducirane socijalističke pedagogije nakon Drugoga svjetskog rata plodan period razvoja pedagogije u Hrvatskoj abruptno je prekinut.¹³ Zaustavljen je proces pluralizacije i demokratizacije pedagoške prakse i najplodniji stupanj razvoja pedagogijske znanosti u Hrvatskoj. Nakon oslobođenja zemlje onemogućen je nastavak prirodnog, evolucijskog razvoja pedagogijske znanosti. Ideološko-politički kontrolirana pedagogija u Hrvatskoj prisiljena je na zaborav i prekid veza sa svojim korijenima i svjetskim pedagogijskim zbivanjima.

Poslijeratno socijalističko totalitarno društvo izazvalo je čak i oštiji rez u pedagogiji od totalitarizma za Drugoga svjetskog rata.¹⁴ Pedagogija u Hrvatskoj za vrijeme tzv. Nezavisne Države Hrvatske koristila je dijelove vlastita pedagogijskog nasljeđa (kulturne pedagogije i pedagogije radne škole), kao i utjecaje njemačkog pedagogijskog kruga (panpedagogizam Ernsta Kriecka, socijalnu pedagogiju Paula Natorpa i dr.). Nasuprot tome, monistički reducirana socijalistička pedagogija u Hrvatskoj svedena je neposredno nakon rata na pasivnu recepciju sovjetske socijalističke pedagogije, a nakon raskida čvršćih veza s blokom socijalističkih zemalja na stvaranje vlastitog pedagogijskog puta unutar zadanog socijalističkog ideološkog okvira. Tako se u razmjerno kratkom poslijeratnom razdoblju javljaju dva perioda u izgradnji pedagogije: do političkog raskola sa Sovjetskim Savezom pod kontrolom socijalističke države po uzoru na SSSR (1945.-1948.), nakon čega započinje faza samou-

¹² Ustaška je vlast neke segmente kulturne pedagogije smatrala ostacima liberalizma te ih je zabranjivala – poput njemačke nacističke vlasti koja je za svoje vladavine spriječila razvoj većeg dijela duhovnoznanstvene pedagogije.

¹³ Jasminka LEDIĆ, "K (izgubljenom) kontinuitetu pedagogijske teleologije u Hrvatskoj", *Napredak*, 132/1991., br. 4, 353.

¹⁴ Dakako, posljedice ideologija nacionalsocijalizma, fašizma i militarizma za Drugoga svjetskog rata nesagledive su i neusporedivo veće od posljedica koje je izazvao poslijeratni socijalistički totalitarizam (mada ni njih ne treba zanemariti). Ovdje je riječ o utjecaju tih totalitarizama na pedagogijsku teoriju u Hrvatskoj.

pravne socijalističke izgradnje uz postupnu decentralizaciju, traganje za vlastitim putem socijalističkog razvoja (1948.–1990.).

Kontinuitet pedagoškog rada na studiju pedagogije *Zagrebačkog sveučilišta* od Kraljevine Jugoslavije (između svjetskih ratova) do Federativne Narodne Republike Jugoslavije (nakon Drugoga svjetskog rata) sačuvao je jedino Stjepan Pataki. Pataki se morao odreći kulturne pedagogije koja je smatrana *buržoaskom* i prihvatiti ideologiziranu *socijalističku pedagogiju*. Uz njega u ovoj etapi ključan je doprinos Dragutina Frankovića, potom i Mihajla Ogrizovića, Vladimira Poljaka, Vladimira Mužića, Ante Vukasovića te kasnije niza drugih teoretičara.¹⁵

Bez obzira na postupnu demokratizaciju društvenih (te sukladno tome i pedagoških) prilika, za trajanja ove etape pedagogija u Hrvatskoj ostaje u okviru normativno-vrijednosnog sustava zasnovanog na politički proklamiranom cilju odgoja u funkciji socijalno strukturirane pedagogije, kolektivizma u odgoju, odgoja socijalističkog društvenog patriotizma i odgoja novog socijalističkog čovjeka. U tim okolnostima poslijeratni razvoj pedagogije u Hrvatskoj odredile su izvanpedagoške društvene prilike. Pedagogija je prilagođena ideološkim zahtjevima društva.

1.4. Povratak pluralnoj pedagogiji

Osamostaljenjem i demokratizacijom Hrvatske od 90-ih godina XX. stoljeća pluralizira se i pedagogija u Hrvatskoj. U središtu pedagoške pažnje recentna su svjetska pedagoška strujanja i praktično usmjerena istraživanja hrvatskih pedagoga. Eklektičkim preuzimanjem raznolikih pedagoških istraživanja iz svjetske se pedagoške literature bez kritičkog propitivanja njihovih teorijsko-metodoloških ishodišta pojačava nekonzistentnost vlastite pedagoške strukture. Posljedice takvog stanja već se osjećaju u kolopletu nerazjašnjenih međutjecaja različitih ishodišta (neobičnom preplitanju dominantne empirijske pedagogije s elementima konstruktivizma, uz natruhe paradigmatičkog pristupa, normativizma, hermeneutike, postmodernizma i drugih polazišta), što izaziva nejasnoće u recentnoj pedagogiji u Hrvatskoj.

U pravu je uvaženi (na žalost, nedavno preminuli) hrvatski teoretičar pedagogije Antun Mijatović, koji je u svojevrsnoj pedagoškoj oporuci ustvrdio da se hrvatska pedagogija nalazila u boljem znanstvenom statusu i stanju na početku XX. stoljeća nego na njegovu kraju.¹⁶ Umjesto ponovne izgradnje neke *nove pedagogije ex nihilo* na razvalinama teorijskog interregnuma, pedagoška istraživanja u Hrvatskoj trebala bi komplementarno revalorizirati i znanstveno redefinirati vlastitu pedagošku baštinu uz istovremeno uključivanje u svjetske znanstvene tijekove.¹⁷ U tom kontekstu posebno je značajno rekonceptualizirati baštinu pedagoške znanosti u Hrvatskoj. Ne samo zbog jasnije prošlosti, nego i sigurnije budućnosti.

¹⁵ Razinu totalitarizma u kojem je stvarana poslijeratna pedagogija u Hrvatskoj i cjelokupnoj Jugoslaviji upravo potvrđuje nesrazmjer između heterogenog teorijskog porijekla vodećih jugoslavenskih teoretičara pedagogije prije rata i izrazito ujednačene pedagogije koju su ti isti autori razvijali nakon rata. Naime, među njima ima vrlo afirmiranih prijeratnih predstavnika idealističkog filozofijskog usmjerenja (S. Pataki), istaknutih predstavnika različitih reformskih pravaca u pedagogiji (kulturne pedagogije – S. Pataki i pedagogije radne škole – A. Defrančeski, M. Janković, J. i M. Demarin i dr.), kao i pedagoga koji su obrazovani prije rata pod utjecajem različitih pedagoških strujanja koji su po svom habitusu bitno drugačiji od poslijeratne socijalističke pedagogije u Jugoslaviji (V. Schmidt, D. Franković, P. Šimleša, Z. Pregrad, K. Škalko, M. Koletić i dr.). Unatoč razlikama među njima, svi su oni nakon rata razvijali socijalističku pedagogiju. Njihove su se razlike prepoznavale tek u nijansama i do kraja nedorečenim stajalištima.

¹⁶ Antun MIJATOVIĆ, "Pogled na Hrvatsku pedagogiju na kraju stoljeća", *Napredak*, 142/2001., br. 2, 149.

¹⁷ Vidjeti o tome više u: Igor RADEKA, "O potrebi rekonceptualizacije suvremene povijesti pedagogije u Hrvatskoj", *Kvaliteta u odgoju i obrazovanju: The Quality in Education and Teaching. Zbornik radova*, (ur. Vladimir Rosić), Rijeka 1998., 68.–77.

2. Život i rad Stjepana Patakija

U navedenim (ne)prilikama druge i treće etape razvoja pedagogije živio je i radio Stjepan Pataki. Društvene i pedagojske okolnosti u Hrvatskoj u prvoj polovici XX. stoljeća presudne su za razvoj njegove pedagogije. U tom pogledu nije zanemariv i stjecaj Patakijevih životnih okolnosti.

Sufiks *i* na kraju Ugarskog prezimena, ili *y* kao njegova rafinirana verzija, označavao je aristokratsko porijeklo poput *von* u Pruskoj ili *de* u Francuskoj.¹⁸ Kako je u doba Habsburške Monarhije u ugarskom dijelu države posebno mjesto u državnoj službi pripadalo ugarskom nižem plemstvu, mnoge među njima državna je služba dovela i u Hrvatsku. U tom pogledu poseban je značaj imala državna željeznica kao komunikacijska kičma kojom je Ugarska preko Hrvatske izlazila na Jadransko more. Budimpeštanska vlada postavljala je ugarske službenike u Hrvatskoj duž cjelokupne željezničke mreže.¹⁹

Tako je i inženjer državnih željeznica István Pataky početkom XX. stoljeća radio u željezničkom okrugu Broda na Savi, komunikacijski značajnom uporištu umreženom na željezničku transversalu Budimpešta – Zagreb – Rijeka. Mladi *mjernik*, Mađar István Pataky oženio se mještankom iz ugledne srpske obitelji Julijom Mušicki i u Brodu n/S zasnovao obitelj. Obitelj Pataky imala je troje djece, dva sina i kćer. Najstariji sin (koji je dobio ime po ocu) István Pataky rođen je 12. veljače 1905. godine u Brodu n/S. Mladi Pišta, kako su ga za djetinjstva u Brodu n/S zvali, rođen je u multinacionalnoj zajednici i obitelji u kojoj su uz Hrvate zajedno živjeli Ugari, Srbi i pripadnici drugih naroda u turbulentnom sumraku Habsburške Monarhije.

Cjelokupna dvojna Monarhija bila je nacionalno netolerantna zajednica čijim je istočnim dijelom upravljala Ugarska vlada instrumentima majorizacije s povlaštenim položajem Mađara. U Hrvatskoj pod ugarskom upravom početkom XX. stoljeća umjesto suradnje raslo je nepovjerenje među narodima. Politika međunacionalnih tenzija i konfrontacija nastavljena je i nakon raspada Monarhije. U Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca (Jugoslaviji) zaošttravani su spomenuti sukobi, pri čemu je jedino promijenjena pozicija pojedinih naroda (dotadašnja najoštrija borba između ugarskog i hrvatskog naroda prenesena je tada između Srba i Hrvata) što će u konačnom krvavo okončati u Drugom svjetskom ratu u tzv. Nezavisnoj Državi Hrvatskoj. Poslijeratna Federativna Narodna Republika Jugoslavija otišla je u drugu krajnost prividnim rješavanjem nacionalnog pitanja stvaranjem administrativne ravnoteže među nacijama i potiskivanjem bilo kakve rasprave o nacionalnom pitanju kao *reliktu buržoaskog društva*. Ekonomsko i političko pitanje razdvojeno je od nacionalnog, a ideološko usmjerenje postaje pitanje svih pitanja.

U vrijeme neriješenih međunacionalnih odnosa nije bilo lako živjeti u multikulturalnoj, multinacionalnoj i multikonfesionalnoj obitelji. Sva složenost života obitelji Pataky zrcali se već i preko imena Istvána Patakya mlađeg: više puta za života promjene političkih i obiteljskih prilika izazivale su promjene njegova osobnog imena i prezimena, uvijek bez službenih zahtjeva za promjenama. Bio je *István Pataky*, ali i *Stjepan Pataky*, *Stjepan Pataki* i *Stevan Pataki*. Za Mađare je bio *István Pataky*, za Srbe *Stevan Pataki*, a za Hrvate *Stjepan Pataki*. Svaki oblik imena izazivao je drugačiju percepciju istoga čovjeka i postavljao drugačija očekivanja pred njega.

¹⁸ William M. JOHNSTON, *Austrijski duh: Intelektualna i društvena povijest 1848-1938*, Zagreb 1993., 350.

¹⁹ Allan John Percival TAYLOR, *Habsburška Monarhija 1809-1918*, Zagreb 1990., 231.

Stjepan Pataki je školske godine 1911./12. upisan u nižu pučku školu *Magyar királyi állam-vasutak – Kr. ugarske državne željeznice* u Brodu n/S, koja je uz hrvatski koristila i mađarski jezik. Međutim, ubrzo je obitelj Pataki zadesila tragedija. Otac István preminuo je u zimi 1913. godine nakon prehlade izazvane vožnjom željeznicom. Majka Julia već s 28 godina postala je udovica, a najstariji sin Stjepan imao je tek 9 godina. Obitelj Mušicki tradicionalno je bila vojnički obrazovana.²⁰ Majka Julia malo nakon obiteljske tragedije školske godine 1915./16. Stjepana je prebacila u prvi razred *K. u. k. Militär-Unterrealschule in Köszeg*, odnosno vojnu pučku školu na njemačkom jeziku u Köszegu, ugarskom gradiću na granici s austrijskim dijelom Monarhije. No, budući da se živahni dječak nije uklopio u stroge vojničke kanone, majka ga ubrzo vraća u Brod n/S i ponovno upisuje u nižu građansku pučku školu.

Školske godine 1915./16., nakon svršene četverogodišnje pučke škole, Stjepan upisuje mješovitu *Kr. realnu gimnaziju* u Brodu n/S na hrvatskom jeziku. Malo potom majka se udaje za obiteljskog kuma i mjesnog trgovca Dejana Kolarovića. Očuh Dejan bio je brižan suprug i roditelj pa su ponovno razvijeni skladni obiteljski odnosi. Budući da je tražio da posvojena djeca obitelji Pataky prihvate njegovo srpsko porijeklo i pravoslavnu vjeru, Stjepan se počine koristiti imenom Stevan i od tada čitavog života za obitelj je Stevo. Iz nove obiteljske zajednice školske godine 1922./23. Stjepan postaje abiturijent, a potom polaže ispit zrelosti u prvoj generaciji brodskih maturanata, završavajući osmogodišnje gimnazijsko obrazovanje.

Kako je očuhova želja bila da Stjepan završi studij ekonomije, akademske godine 1923./24. odlazi u Zagreb i upisuje Ekonomski fakultet Sveučilišta u Zagrebu. Mada uspješno polaže sve ispite s prve godine studija, ne nalazi osobitog interesa za studijem, pa na kraju prve godine napušta ekonomiju i akademske godine 1924./25. upisuje prema vlastitoj želji XXVIII. (filozofijsku) grupu Mudroslovnog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu te započinje studij filozofije, matematike i pedagogije. Apsolvirao je 1927./28., a u listopadu 1929. godine postaje *diplomirani profesor filozofije, matematike i pedagogije*. Na studiju je slušao predavanja uglednih sveučilišnih profesora toga doba s kojima su ove discipline etablirane na Sveučilištu.²¹ Još kao apsolvent objavljuje svoj prvi članak²² te nakon toga cijelog života neprekidno objavljuje pedagojske studije.

Već pri kraju studija započinje s izradom doktorske disertacije te u studenom 1929. godine, nepunih mjesec dana nakon diplomiranja, na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu polaže dvosatni *rigoroz – doktorski strogi ispit – iz ispitne gromade* Filozofije, te brani doktorsku disertaciju²³ pred uglednom komisijom: prof. dr. sc. Albert Bazala,²⁴ prof. dr. sc. Vladimir Varićak,²⁵ prof. dr. sc. Ramiro Bujas²⁶ i prof. dr. sc. Stjepan Matičević.²⁷

²⁰ Stjepanov ujak kasnije je u Kraljevini SHS (Jugoslaviji) bio čak i kraljev ađutant.

²¹ Filozofiju mu je predavao prof. dr. sc. Albert Bazala, matematiku prof. dr. sc. Vladimir Varićak, a pedagogiju prof. dr. sc. Stjepan Matičević

²² Prvi Patakijev članak odgovor je na natječaj sarajevskog *Uzgjateljja – časopisa za moralno i etičko poboljšanje društva*, s temom Moral i društvo. Članak nema posebno istaknut autorov naslov: Stevan PATAKI, ..., *Uzgjatelj*, 2/1924., br. 8-9, 10. i 11, 33.-34., 12.-13. i 42.-43.

²³ Stevan PATAKI, "Problem spoznavanja i njegovog predmeta. Prikaz i kritika transcendentnog idealizma : Metalogička "strana" u spoznajno-teoretskom problemu", *Doktorska disertacija obranjena na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu* 1929., Pedagoški arhiv Hrvatskog školskog muzeja, Zagreb, P-4072/II, koš. 13.

²⁴ Član JAZU-a od 1910., predsjednik od 1933. godine, dekan Fakulteta 1915./16., a kasnije i rektor Sveučilišta 1932./33.

²⁵ Član JAZU-a od 1903., dekan Fakulteta 1904./05. i rektor Sveučilišta 1921./22.

²⁶ Osnivač i danas ključnog pravca eksperimentalne psihologije u Hrvatskoj te najveći autoritet na tom području u Hrvatskoj.

²⁷ Dekan Fakulteta 1929./30., a potom i član JAZU-a od 1930.

Mladi 25-godišnji doktor filozofije dekretom Ministarstva prosvjete u Beogradu 1930. godine zapošljava se kao suplent matematike i filozofije na mješovitoj Državnoj realnoj gimnaziji u Sisku. Ubrzo se zagledao u lijepu (pet godina mlađu) maturanticu Štefaniju Novoselec, rodom iz Zagreba, kojoj je kratko vrijeme pred maturu predavao logiku a potom bio i na maturi. Po njenu maturiranju zblížili su se, zatim i vjenčali 1931. godine u pravoslavnoj crkvi u Gospiću,²⁸ u kojem je Štefanijina obitelj imala svoj hotel. Sljedeće godine Stjepan i Štefanija Pataki dobili su sina.

Odlukom Ministarstva prosvjete iz Beograda iz 1933. godine Stjepan Pataki dodijeljen je na rad, a od 1935. godine i službeno premješten u Drugu mušku realnu gimnaziju u Zagrebu u kojoj predaje matematiku i filozofiju. Uz Drugu mušku realnu gimnaziju od 1935. godine Dekanat Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu postavlja ga za privatnog docenta na *Katedru pedagogije* Pedagogijskog seminara. U postupku izbora za privatnog docenta 1936. godine održava nastupno predavanje²⁹ u kojem raspravlja karakter pedagogijske znanosti u svjetlu kulturne pedagogije.

Uz veliki broj sveučilišnih kolegija, puni profesorski angažman na stalnom radnom mjestu u Gimnaziji, tada već vrlo intenzivan spisateljski pedagogijski rad i obiteljske obveze, u to je vrijeme angažiran i u radu Hrvatskog pedagoško-književnog zbora te održava predavanja i u drugim pedagoškim društvima. Od 1934. godine jedan je od triju urednika i vodećeg nacionalnog pedagojskog časopisa *Napredak*.

Pataki će uskoro u cijelosti prekinuti s gimnazijskim radom. Na kraju školske godine 1937./38. upućen je na stalni rad na Višu pedagošku školu u Zagrebu. Ovim promaknućem završava osmogodišnji praktični pedagoški rad Stjepana Patakija. Od srednjoškolskog profesora postaje profesor srednjoškolskim profesorima na Sveučilištu i Višoj pedagoškoj školi, čime dolazi na ključna pedagojska mjesta u Hrvatskoj toga doba.

Odlukom Prosvjetnog odjela u Zagrebu Kraljevske banske vlasti 1941. godine Stjepan Pataki je razriješen dužnosti profesora Više pedagoške škole u Zagrebu i od 1941. godine umjesto privatnog docenta izabran je za sveučilišnog docenta na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu u stalnom radnom odnosu.³⁰

Drugi svjetski rat i uspostava tzv. Nezavisne Države Hrvatske mjesec dana nakon Patakijeva stalnog zaposlenja na Sveučilištu zakomplicirali su njegov život i rad. Unatoč tome što je već dva dana nakon uspostave nove vlasti zajedno s ostalim sveučilišnim profesorima i zaposlenicima *položio prisegu Nezavisnoj Državi Hrvatskoj*, nova vlast započinje čistku na Sveučilištu. Upozoren na opasnosti, Stjepan Pataki je primoran na ponovni brak sa svojom suprugom. Nakon što je nova vlast proglasila nevažećim dotadašnja vjenčanja u pravoslavnim crkvama, 1941. godine po drugi se puta vjenčao sa svojom suprugom Štefanijom u rimokatoličkoj crkvi sv. Marka u Zagrebu, čime je osigurao legalitet svoga braka i zakonitost svoga sina u ratnim neprilikama. Tri i pol godine potom, 1943. godine, Štefanija i Stjepan Pataki dobili su i kćerku.

Uz mnogobrojne poteškoće Stjepan Pataki ostaje na Pedagogijskom seminaru Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. Uz sveučilišnu nastavu, koja je za vrijeme rata često prekidana zbog čega je i na Fakultet rjeđe odlazio, Pataki se u to vrijeme drži po strani. Na to je nesumnjivo utjecao i niz neugodnosti koje je u to vrijeme doživljavao, pa je postao i

²⁸ U razdoblju do Drugoga svjetskog rata vjenčanje u crkvi bilo je pred zakonom izjednačeno s državnim vjenčanjem.

²⁹ Stevan PATAKI, "Pedagogijska nauka i problem odgojne funkcije: Problem pedagogijske nauke", *Napredak*, 77/1936., br. 6, 241.-249.

³⁰ Postaje prvi zaposlenik Pedagogijskog seminara koji je uz filozofiju završio i studij pedagogije.

jako šutljiv. S dolaskom tzv. Nezavisne Države Hrvatske smijenjen je 1941. godine s mjesta urednika časopisa *Napredak*, nakon čega napušta i rad u HPKZ-u.

Nakon završetka Drugoga svjetskog rata Stjepan Pataki nove društvene okolnosti ponovno su izmijenile njegov život i rad. Nova vlast posebnu je pažnju usmjerila na intelektualce od kojih se očekivalo da budu uzor i *lučonoše progresu*. Osobito u odgojnim ustanovama i Sveučilištu kao rasadištu intelektualaca. Na posebno jakom udaru bile su društvene znanosti, među kojima je pedagogija imala naročiti značaj – manje radi teorijskog doprinosa odgoju, više radi praktične odgojne usmjerenosti.

Nove, posve izmijenjene društvene prilike odredit će 40-godišnjeg Stjepana Patakija do kraja života. Kao jedini zaposlenik Pedagogijskog seminara Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, kroz koji su prolazili studenti svih profesorskih usmjerenja u Hrvatskoj (od kojih se očekivalo da budu zamašnjak revolucionarnih promjena), bio je ključna osoba novoj vlasti za *revolucionarnu izgradnju mladih naraštaja*. Pritom je bilo važno njegovo bogato pedagoško i sveučilišno iskustvo, a zadovoljavao je i temeljni preduvjet time što nije bio upleten u ratna zbivanja na strani ustaša i tzv. Nezavisne Države Hrvatske.

Ostankom na Sveučilištu³¹ u novonastalim okolnostima Stjepan Pataki se morao odreći samostalnog pristupa pedagogiji i odgoju, prihvaćajući ideološku matricu socijalističkog režima, kako onu u početnoj etatističkoj fazi tako i kasnijeg samoupravnog razvoja, jer je to bio *conditio sine qua non* svakog daljnjeg rada.

Umjesto dotadašnjeg Pedagogijskog seminara, nakon točno pola stoljeća od početka njegova rada Pataki 1946. godine ustrojava Pedagoški institut Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, postaje njegov upravitelj i ostaje na čelu Instituta sve do kraja života. Na sâmom početku Pataki u njemu radi sâm. Uskoro dovodi nekolicinu asistenata i predavača.

Za čitavog poslijeratnog razdoblja Pataki ostaje *dobri duh* Instituta. Kao najiskusniji pedagog s najvišim sveučilišnim stupnjem³² predvodi sve aktivnosti Instituta: studij pedagogije, pedagoško osposobljavanje studenata Filozofskog i Prirodoslovno-matematičkog fakulteta, permanentno pedagoško usavršavanje srednjoškolskih profesora, pedagojska znanstvena istraživanja i izdavačku djelatnost u kojoj se objavljuju radovi njegovih članova.

Propagiranje jedino ispravnog puta revolucionarnog etatizma prije rezolucije Informbiroa, kao i onog samoupravnog nakon toga, nije mogla biti sporadična i neorganizirana djelatnost prepuštena sâmim predavačima i slušačima. Bila je to planska aktivnost kojom su rukovodili najviši partijski vrhovi Hrvatske i Jugoslavije (Agitprop CK KPH i CK KPJ te Ministarstvo prosvjete, odnosno od 1950. godine Ministarstvo za nauku i kulturu NR Hrvatske i FNR Jugoslavije). Stoga su mnoga Patakijeva predavanja izravno organizirali državni organi, osobito republički ministar prosvjete/nauke i kulture koji ga je vrlo često angažirao u tom pogledu.

Stjepan Pataki je uključen u pedagoško obrazovanje na svim razinama – od studenata pedagogije, preko studenata profesorskih zanimanja i permanentnog pedagoškog

³¹ Odluku nove vlasti o zadržavanju na Sveučilištu Pataki u tim okolnostima teško da je mogao preispitivati. Njegov položaj na Sveučilištu i odnos novih vlasti prema njemu u to vrijeme zorno može pokazati sljedeći primjer: jednoga dana 1946. godine Pataki se nije vratio s Fakulteta svojoj obitelji. Mada je pokušavala, supruga nije uspjela saznati što se dogodilo. Tek se sutradan javio obitelji telefonom iz Moskve uz molbu da ne brinu jer je poslan na usavršavanje. Ovaj kao i čitav niz drugih podataka o životu i radu Stjepana Patakija autor ovog referata dobio je u intervjuu s (danas pokojnom) suprugom Stjepana Patakija u njihovu stanu u Zagrebu 1998. godine, čime je upotpunjena razmjerno opsežna arhivska građa o životu i radu Stjepana Patakija.

³² Stjepan Pataki prošao je uobičajeni put napredovanja na sveučilištu od docenta preko izvanrednog profesora do redovnog profesora.

usavršavanja profesora različitih profila, do mentorstava i obrana doktorata. Uz niz fakultetskih i sveučilišnih dužnosti koje je obavljao dekan je Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu u dva mandata (akademske godine 1948./49. i 1949./50.) i prvi dvogodišnji predsjednik Društva nastavnika Sveučilišta, visokih škola i suradnika naučnih ustanova u Zagrebu osnovanog 1951. godine.

Odmah nakon rata sudjeluje i u reanimiranju Pedagoško-književnog zbora,³³ u kojem ostaje čitavo vrijeme vrlo aktivan. U dva mandata – 1950. i 1951. godine – bio je njegov predsjednik, a u godinama prije i poslije član je njegova Upravnog odbora. S pokretanjem Biblioteke prosvjetnog radnika u sklopu PKZ-a 1946. godine njen je kontinuirani predsjednik, a u Zboru je i pročelnik Odsjeka za opću pedagogiju.

Uključuje se i u pokretanje saveznog pedagojskog časopisa *Savremena škola*, čiji je član uredništva, također neprekidno od njegova osnutka 1946. godine. Sudjeluje i u organiziranju Pedagoškog društva FNRJ u Beogradu sredinom 1949. godine, koje je 1952. godine reorganizirano u Savez pedagoških društava Jugoslavije, krovne organizacije pedagoških društava svih jugoslavenskih republika i pokrajina – uključujući i hrvatski PKZ. Postaje prvi potpredsjednik saveznog Pedagoškog društva.

Obveze Stjepana Patakija premašivale su njegove fizičke mogućnosti. Krhko je zdravlje trebalo više brige, njege i odmora. Ni liječnička upozorenja niti obiteljske molbe da manje radi i pazi na svoje zdravlje nisu davali rezultata. Sve kraće trenutke predaha posljednjih godina svoga života posvećivao je svojoj obitelji prema kojoj je uvijek bio brižan. Pretjerani naponi i životne prilike bili su preveliki teret za oronulo zdravlje. U naponu stvaralačke snage 21. svibnja 1953. godine, u 49. godini života, Stjepana Patakija je zadesio moždani udar na Fakultetu, u njegovoj radnoj sobi, za potpisivanja studentskih indeksa. Preminuo je istoga dana.

Unatoč ponudi državnih organa da Stjepana Patakija sahrane na Gradskom groblju Mirgoj u Zagrebu u arkadama među posebno zaslužnima, po želji svoje obitelji sahranjen je na istom groblju u obiteljskoj grobnici 23. svibnja 1953. godine, ostavši tako u krugu svoje obitelji.

Stjepan Pataki bio je čovjek iznimnih radnih potencijala, blagog temperamenta i rafiniranog karaktera. Izrazita kultura ni u vrlo teškim trenucima, kojih je bilo na pretek u njegovu životu, nije ga napuštala. Kontinuirani rad, odmjereno ponašanje, tolerancija, uvažavanje studenata, profesora i drugih suradnika, osobita naklonost prema svim ljudima u okruženju bio je njegov način života.

Širokim obrazovanjem (ne samo u pedagogiji nego i čitavom nizu drugih disciplina uz poznavanje više svjetskih jezika) i iznimnim predavačkim darom plijenio je pažnju generacija svojih učenika i studenata. Proforski rad nije prekidao od svoga prvog zaposlenja 1930. godine doslovno do zadnjega dana života 1953. godine u kojem je održao svoje posljednje predavanje. Svoje učenike i studente nije samo obrazovao nego i odgajao. Studente je doživljavao kao svoje kolege i drugove s kojima dijeli vlastito iskustvo. Zato ne čudi da su uz profesore i suradnike Stjepana Patakija osobito cijenili njegovi studenti: “Odakle ste; hoćete li imati mogućnosti za rad; jeste li našli stan ... to su bila prva pitanja koja nam je postavljao prof. Pataki, kada smo došli na studij. A par sati pred smrt interesirao se za svakog pojedinog studenta. Kako stoji s ispitima; što namjerava polagati; kakve su mu mate-

³³ Mada bez posebne odluke, Hrvatski pedagoško-književni zbor u socijalističkoj Hrvatskoj gubi iz naziva nacionalnu atribuciju.

rijalne prilike, ima li nekih većih problema ... (...) Koliko smo puta sjedili u njegovoj sobi, a on nam je davao savjete, upućivao, pomagao. I nekako nam je bilo lakše, kad smo porazgovarali s tim čovjekom, koji je za svakog našao toplu riječ, s čovjekom, koji se tako očinski brinuo za svoje studente. (...) A malo je ljudi, kojih se generacije sjećaju kao čovjeka. Takvi ljudi se ne zaboravljaju. Uspomena na njih ostaje neizbrisiva u srcima ljudi. Bio je čovjek. A to je najviše, što se o nekome može reći”.³⁴ Skladan spoj osobitih ljudskih kvaliteta, široke kulture, izrazitog profesorskog dara i goleme erudicije izdigli su Stjepana Patakija u vodećeg teoretičara pedagogije u Hrvatskoj i Jugoslaviji u prvoj polovici XX. stoljeća.

3. Pedagogijski opus Stjepana Patakija

Za razmjerno kratkog života koji nije dosegao niti pola stoljeća i radnog vijeka od nepunih četvrt stoljeća Stjepan Pataki se razvio u ključnog pedagoga na ovim prostorima. Dijelio je sudbinu Hrvatske, a njegov pedagogijski opus živi je izraz pedagogije u Hrvatskoj koja je u prvoj polovici XX. stoljeća zahvaćena naglim društvenim obratima i totalitarizmima.

Obiman i plodan opus Stjepana Patakija prelazi okvire razmjerno kratkog života: objavio je ukupno 101 rad, od kojih je 10 knjiga (10% od ukupnog broja objavljenih radova) i 91 članak (90% objavljenih radova). Pored toga, objavio je dvije sveučilišne skripte i prijevod jednoga članka, a nakon njegove smrti objavljena je još jedna skripta s njegovim radovima. Kourednik je jednog pedagogijskog priručnika, a samostalno je uredio po jedan udžbenik, zbornik radova i sveučilišnu skriptu uz istovremeno koautorstvo u njihovu pisanju. Surađivao je i u izradi svih triju kapitalnih enciklopedija koje su za njegova života objavljivane u Hrvatskoj. Iza Stjepana Patakija ostale su neobjavljene 2 knjige i 10 članaka.³⁵

Njegovi objavljeni radovi sadrže 1.599 štampanih stranica: od toga je 795 stranica objavljeno u sastavu knjiga (prosječno 79,5 stranica po pojedinoj knjizi) i 804 stranice u sastavu članaka (prosječno 8,8 stranica po svakom članku).

Godišnje je objavljivao u prosjeku po 3,4 rada (3 članka i po jednu knjigu svake treće godine), odnosno 53 stranice po svakoj godini od prvog objavljenog rada 1924. godine do njegove smrti 1953. godine, što ga svrstava među najplodnije pedagoge u Hrvatskoj i Jugoslaviji toga doba.

Kvalitativna analiza Patakijeva pedagogijskog opusa pokazuje diskontinuitet njegova razvoja, koji je u skladu s diskontinuitetom razvoja pedagogijskih i društvenih prilika u Hrvatskoj u prvoj polovici XX. stoljeća.

3.1. Kulturna pedagogija Stjepana Patakija

U razdoblju kulturne pedagogije do 1944. godine Stjepan Pataki je objavio 7 knjiga i 45 članaka, tj. 51% radova (70% knjiga i 49% članaka). Od ukupno 1.599 stranica objavljenih radova 956 stranica (60%) iz razdoblja je kulturne pedagogije: 521 stranica u sastavu knjiga (prosječno 74 stranice po knjizi) i 435 stranica u sastavu članaka (prosječno 9 stranica

³⁴ M.(ilivoj), G.(ABELICA) “Izgubili smo čovjeka”, *Školske novine*, 28. svibnja 1953., 3.

³⁵ Bibliografiju objavljenih i neobjavljenih radova Stjepana Patakija vidjeti u: Igor RADEKA, “Pedagogija Stjepana Patakija u kontekstu razvoja suvremene povijesti pedagogije u Hrvatskoj”, Doktorska disertacija obranjena na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Rijeci, 2000., 494.-507.

po članku). Prosječno je objavljivao 2,5 rada odnosno 46 stranica godišnje (u prosjeku 2,2 članaka godišnje te po jednu knjigu svake treće godine). Iz ovog su razdoblja ostale neobjavljene dvije knjige: doktorska disertacija i nedovršeni udžbenik kulturne pedagogije.

Struktura kulturne pedagogije Stjepana Patakija ostala je nezavršena zbog prinudnog prekida njena razvoja. Razvoj kulturne pedagogije Stjepana Patakija između 1928. i 1944. godine (omeđen s jedne strane autorovom mladošću, s druge ideološkim odklonom Hrvatske od njemačkog pedagoškog kruga), izuzetno je kratak period da bi se razvila sustavna teorija. Osobito ako se ima u vidu da prije tog perioda u Hrvatskoj nije bilo razrađene pedagoške teorije na koju bi se ona svojim razvojem mogla osloniti. U tim je okolnostima Stjepan Pataki u teoriji kulturne pedagogije razvijao originalni pristup u živom odnosu spram filozofije, pedagogije njemačkog kulturnog kruga i najistaknutijih teoretičara pedagogije u Hrvatskoj – Stjepana Matičevića i Pavla Vuk-Pavlovića.

Unatoč njenoj necjelovitosti, Patakijeva teorija kulturne pedagogije rješava čitav niz temeljnih pedagoških i odgojnih pitanja, među kojima su najznačajniji: kriteriji utemeljenja pedagogije kao samostalne znanosti, odnos filozofije i pedagogije, filozofijsko izvorište pedagoškog pristupa, položaj odgoja u čovjekovu životu, moći i granica odgoja, pedagoško ispunjenje znanstvenih kriterija, pitanje određenja cilja odgoja, snaga odgojnog djelovanja, te status odgajatelja kao nositelja odgojnog procesa. U razmjerno kratkom periodu izgradio je originalnu pedagošku teleologiju.

Pored navedenih tema Stjepan Pataki u svojoj teoriji kulturne pedagogije otvorio je i čitav niz drugih rasprava, mada one nisu dovedene do odgovarajućih rješenja (ili po tematskoj strukturi ne spadaju u njen temeljni koncept). Što ne znači da po svojoj zanimljivosti ne zavrjeđuju posebnu pažnju i daljnju razradu. Među njima se posebno ističu: laviranja s panpedagogizmom i protivljenje antifilozofijskoj pedagogiji, polemičke rasprave s tradicionalnom i *reformskom pedagogijom* (osobito pedagogijom radne škole, pedocentrizmom i sovjetskom socijalističkom pedagogijom), kritičke opservacije različitih teorijskih pristupa drugih predstavnika kulturne pedagogije, razrada psihologije djetinjstva i mladosti, te čitav niz problema u vezi s pedagoškim standardom toga doba u Hrvatskoj, njenom školskom organizacijom i prosvjetnom politikom.

Koncept kulturne pedagogije Stjepan Pataki je utemeljio još u prvim radovima iz toga razdoblja. Unatoč nekim disharmoničnim dijelovima unutar teorije kulturne pedagogije (poput nekih pojmovno-terminoloških nepreciznosti kao što su nerazriješeni odnosi između pojmova razvoj-oblikovanje, uzgoj-odgoj-obrazovanje, pedagogija-pedagogika-andragogija, i dr.), u njoj nema radikalnih obrata niti kontradiktornosti oko temeljnih pitanja. Patakijeve nedosljednosti najčešće proizlaze iz njegova otvorenog pristupa drugim pedagoškim teorijama u raspravljanju kojih ponekad prihvaća pojedine dijelove njihove argumentacije ugrađujući ih u svoju teoriju – čime nerijetko eklektizira vlastiti pristup. No, potom ih u pravilu kasnije vraća svojim prvotnim stajalištima. Stoga kritička analiza pokazuje da čvrsta jezgra koncepta kulturne pedagogije Stjepana Patakija ipak ostaje konzekventna.

Unatoč nezavršenosti koncepta kulturne pedagogije Stjepana Patakija i nepostojanju kontinuiteta u razvoju ovoga pravca do naših dana, znanstvena razina ove pedagoške teorije zavrjeđuje njeno repozicioniranje u recentna pedagoška zbivanja u Hrvatskoj. Osobito stoga što je aktualna pedagogija u Hrvatskoj zaokupljena istraživanjem praktičnih pedagoških tema pri čemu posve zabacuje temeljna pitanja pedagoške teleologije. U tom pogledu koncept kulturne pedagogije Stjepana Patakija u kontekstu cjelokupne kulturne pedagogije u Hrvatskoj nudi još uvijek vrlo aktualna rješenja.

3.2. Socijalistička pedagogija Stjepana Patakija

U razdoblju socijalističke pedagogije nakon 1945. godine objavio je 3 knjige i 46 članaka, tj. 49% radova (30% knjiga i 51% članaka). Od ukupno 1.599 stranica objavljenih radova 643 stranice (40%) su iz razdoblja socijalističke pedagogije: 274 stranica štampane su u okviru knjiga (prosječno 91 stranica po knjizi) i 369 stranica u sastavu članaka (prosječno 8 stranica po članku). U ovom razdoblju prosječno je objavljivao 5,4 rada odnosno 71 stranicu godišnje (u prosjeku 5 članaka godišnje te po jednu knjigu svake treće godine). Iz ovog razdoblja ostalo je neobjavljeno 10 članaka, od kojih je 9 predavanja održanih u različitim prigodama i 1 programatski članak.

Patakijeva teorija socijalističke pedagogije razvijala se u neposrednom poraću kada je službena državna ideologija definirala temelje cjelokupne pedagogije, pravac njena razvoja, čak i uzore kojima treba težiti. I razvoj Patakijeve teorije socijalističke pedagogije u tom kontekstu permanentno je bio u vezi sa službenim ideološkim proklamacijama. U tim se prilikama nije mogla stvaralački razvijati pedagogijska teorija. Razlika među teoretičarima odgoja mjeri se u to vrijeme razinom iskorištenosti i kvalitetom interpretacije zadanog ideološkog okvira.

Koncept socijalističke pedagogije Stjepana Patakija imao je kratak period razvoja. Počinje ga nova ideologija 1945. godine, a zaustavlja 1953. godine smrt. Unatoč tome što je razvoj teorije socijalističke pedagogije Stjepana Patakija trajao dvostruko kraće od razvitka njegove teorije kulturne pedagogije, izgrađenost Patakijeva koncepta socijalističke pedagogije znatno je viša od koncepta kulturne pedagogije. Uzrok tome su izvanznanstveni razlozi: socijalistička pedagogija Stjepana Patakija (zajedno s cjelokupnom hrvatskom i jugoslavenskom poslijeratnom pedagogijom) pasivno prihvaća i reinterpreta koncept sovjetske socijalističke pedagogije.

Iznenadna smrt Stjepana Patakija malo nakon državno-političkog raskola sa SSSR-om 1948. godine spriječila je cjelovitu rekonceptualizaciju njegove socijalističke pedagogije izgrađene po uzoru na sovjetski socijalistički pedagogijski model. Ovaj proces Pataki je započeo, ali ga nije uspio završiti. Tako se koncepcija socijalističke pedagogije Stjepana Patakija u svojim temeljnim postavkama razvila po uzoru na sovjetsku socijalističku pedagogiju, pri čemu potkraj ovoga razvoja započinje promjena u pravcu slobodnijeg traganja za rješenjima u skladu s potragom za novom ideološko-političkom doktrinom samoupravnog socijalističkog društva.

U konceptu socijalističke pedagogije Stjepan Pataki razrađuje čitav niz pedagogijskih i odgojnih pitanja u novom duhu, među kojima su najznačajnija: filozofijska interpretacija socijalističkog pristupa pedagogiji u okviru pedagogijske teleologije, analiza značaja odgoja u čovjekovu životu, određenje znanstvenih kriterija pedagogije, interpretacija ideološko-politički postavljenog cilja i zadataka odgoja, odnos funkcionalnog i intencionalnog odgoja te pitanje moći i granica odgoja; korpus socijalističke pedagogije izvodi iz teleologijskih zadataka odgoja, posebno razrađujući u tom kontekstu fizički i intelektualni odgoj, politehničko obrazovanje te moralni i estetski odgoj; pored toga osobitu pažnju posvećuje odgajatelju kao ključnom faktoru institucionalnog odgoja i obiteljskom odgoju kao glavnom izvaninstitucionalnom odgojnom činitelju.

U teoriji socijalističke pedagogije Stjepan Pataki raspravlja i druga pitanja koja nisu do kraja razrađena ili po karakteru ne spadaju u okvir njegova zaokruženog koncepta. Među njima treba naročito istaći: odnos pedagogije i psihologije, rasprave o reformskim pravcima

u pedagogiji, prikaze pedagoških i školskih prilika u SSSR-u, probleme discipline i ocjenjivanja učenika, idejnost i političnost nastave, čitav niz prosvjetno političkih pitanja i dr.

Koncept socijalističke pedagogije, kao i koncept kulturne pedagogije Stjepana Patakija, prate određena proturječja. Međutim, za razliku od kulturne pedagogije u kojoj oni nastaju prije svega kao plod aktivnog sudjelovanja u čitavom nizu rasprava, polemika i teorijskih izleta u različita područja, u konceptu socijalističke pedagogije Patakijeva polemičnost je zatumljena a mogućnost prihvaćanja različitih znanstvenih diskursa skućena. Tako su najveća proturječja posljedica blagog popuštanja ideoloških stega nakon raskola sa Sovjetskim Savezom i blokom socijalističkih zemalja. Naime, sa zaokretom političkog kursa KPJ Patakijeva teorija socijalističke pedagogije napušta pasivnu obradu odgojnih tema i postupno ih sve aktivnije pedagožira, odnosno interpretira. U tim okolnostima Pataki otvara prostor novim (čak i nekim starim predratnim) pristupima pedagogiji i odgoju, koji su u kontradikciji s ranijim socijalističkim stajalištima: tako primjerice uz normativni pedagogiji vraća *deskriptivno-eksplikativni* zadatak, uvodi empirijske istraživačke metode, problematizira određena cilja odgoja, razdvaja funkcionalni od intencionalnog odgoja, moć odgoja svodi u realnije okvire i dr. Prerani završetak autorova života onemogućio je nastavak njegova aktivnog sudjelovanja u procesu deatizacije pedagogije koja bi daljnjim osnaživanjem vjerojatno vodila cjelovitoj rekonceptualizaciji Patakijeve socijalističke pedagogije.

Unatoč tome što je socijalistička pedagogija Stjepana Patakija nastala pod čvrstom ideološkom paskom po uzoru na sovjetsku socijalističku pedagogiju, komparativna analiza ove u usporedbi s teorijama drugih autora koji su se razvijali u istim društvenim prilikama pokazuje da je po svojoj strukturi, razini izgrađenosti i argumentiranosti pristupa Patakijeva teorija nezaobilazna u poslijeratnoj socijalističkoj pedagogiji ne samo u Hrvatskoj nego i cjelokupnoj Jugoslaviji. Prije svega zbog brzine i načina otvaranja te kvalitete obrade pedagoških tema koje nadilaze postojeća rješenja u okviru socijalističke pedagogije. Radi svega toga Stjepan Pataki spada u pionire razvoja socijalističke pedagogije u Hrvatskoj i Jugoslaviji.

3.3. Kontradikcija dviju teorija u pedagoškom opusu Stjepana Patakija

Komparativna kvalitativna analiza pedagoškog opusa Stjepana Patakija s pedagoškim opusima njegovih suvremenika potvrđuju da je riječ o vodećem teoretičaru pedagogije u Hrvatskoj i Jugoslaviji.³⁶ Pataki kontinuirano prednjači u otvaranju i načinu rješavanja ključnih pedagoških pitanja. To je karakteristika cjelokupnog njegova teorijskog opusa – kako onog predratnog dijela građanske provenijencije, tako i poslijeratne socijalističke pedagogije. Njegova prijeratna pedagogija spada u red prvorazrednih pedagoških teorija u Hrvatskoj, a poslijeratnom pedagogijom postaje vodeći teoretičar pedagogije ne samo u Hrvatskoj nego i cjelokupnoj Jugoslaviji čiji je hrvatska pedagogija značajan dio.

Kronologijska razvojno-dinamička analiza cjelokupnog pedagoškog opusa Stjepana Patakija otkriva njegova dva pristupa pedagoškoj teoriji: u razdoblju do Drugoga svjetskog rata (koje se uz značajne redukcije produžava i za vrijeme rata) svojim akademskim obrazovanjem i osobnim izborom razvija teoriju kulturne pedagogije koja ima najveći utjecaj na konstituiranje nacionalne pedagoške znanosti između svjetskih ratova, a u poslijer-

³⁶ Vidjeti o tome više u: Igor RADEKA, "Pedagogija Stjepana Patakija u kontekstu razvoja suvremene povijesti pedagogije u Hrvatskoj", 279.-287. i 379.-389.

ratnom razdoblju priklonio se jedino mogućoj službeno proklamiranoj socijalističkoj pedagogiji. Za razliku od kulturne pedagogije, koja je njegov osobni izbor (razvijajući u njoj svoje posve originalni pristup – drugačiji od ostalih pristupa kulturnoj pedagogiji), poslijeratni socijalistički pravac u pedagogiji zadan je društvenim okolnostima. One nisu dozvoljavale slobodni pristup pedagogiji niti disonantne tonove (posebice na početak ove etape, kada je Pataki djelovao). Suština pedagoškog pristupa u to se vrijeme svodila na način interpretacije unaprijed definiranog pristupa pedagoškoj teoriji.³⁷

Socijalistička pedagogija Stjepana Patakija bitno se razlikuje od njegove kulturne pedagogije. Suštinska razlika između ovih dviju teorija proizlazi iz položaja pedagoške znanosti u različitim povijesnim okruženjima: dok se u kulturnoj pedagogiji teorija odgoja gradila stvaralačkim istraživačkim naporom, u socijalističkoj pedagogiji ona nastaje interpretiranjem zadanog ideološkog diskursa. No, unatoč tome što socijalistička pedagogija Stjepana Patakija u okviru cjelokupne monistički zasnovane socijalističke pedagogije nije imala (niti je mogla imati) originalni pristup već je bila recepcija i interpretacija zadanog ideološkog okvira, posebna je vrijednost Patakijeve socijalističke pedagogije što s procesom deatizacije i izgradnje *trećeg puta* među prvima uz pomoć pedagogije i odgoja utopističke projekcije o revolucionarnim promjenama društva svodi u realne okvire u kojima oni zauzimaju odgovarajuće mjesto u skladu sa stvarnim mogućnostima, što širi domašaj pedagogije s isključivo normativnog na deskriptivni i eksplikativni zadatak, što uvodi u metodološki istraživački zadatak uz deduktivne i induktivne istraživačke metode i dr. Stoga se može zaključiti da je Stjepan Pataki ključan teoretičar pedagogije u Hrvatskoj i cjelokupnoj Jugoslaviji u prvoj polovici XX. stoljeća – kako u prvoj, tako i na početku druge faze njena razvoja.

Dva dijela Patakijeva pedagoškog opusa – kulturna i socijalistička teorija – obiluju proturječjima. Oni proizlaze iz teorijsko-epistemološke suprotstavljenosti pristupa ovih dvaju pravaca. Šira eksplikacija tih proturječja tražila bi značajno više prostora nego što ima jedan referat. Stoga ćemo kao primjer predložiti proturječnost na problemu određenja cilja odgoja.

Prema Patakijevoj kulturnoj pedagogiji odgoj je aktualiziranje duha kulturom uz istovremeno nastavljanje i razvijanje kulture duhom:³⁸ “Najviše duhovne vrijednosti – istina, dobrotu, ljepota i apsolutno – predstavljaju vrhovne ciljeve odgoja. Znanje, čudorednost, umjetnost i vjera čine bitni sadržaj odgoja i obrazovanja. Drugi ciljevi, kao na pr. nacionalni, socijalni, državlanski odgojni cilj, priprema za zvanje itd. – moraju, uz svu svoju posebnost, biti usklađeni s ovim najvišim ciljevima odgoja, moraju biti upravo s njima prožeti. Jasan odgojni cilj počiva na objektivnom redoslijedu vrijednosti (ljestvica vrijednosti)”.³⁹ Utvrđivanje ljestvice vrijednosti Pataki prepušta pedagoškoj teleologiji u suradnji s aksiološkom filozofijom.

Prema Patakijevoj socijalističkoj pedagogiji pak, odgojni cilj proizlazi iz službeno proklamirane ideološke doktrine. Samim time on je neupitan. “Takav odgoj, u svojoj suštini i

³⁷ To ipak ne znači da je njegova pedagoška teorija iz poslijeratnog razdoblja sasvim nevažna. S obzirom na način interpretacije zadanog ideološkog okvira u razvoju pedagoške teorije nisu tako male razlike u kvaliteti između pedagoških korpusa pojedinih autora – bez obzira na to što su oni među sobom znatno bliži od onih koji su razvijani prije rata. U to vrijeme umjesto izravnih i jasnih određenja u pedagoškim studijama često su bitna pitanja otvarana tek u naznakama, tj. “između redaka”.

³⁸ Stevan PATAKI, *Problemi filozofske pedagogije (Odnos filozofije i obrazovanja)*, Zagreb 1933., 173.

³⁹ Pedagoški arhiv Hrvatskog školskog muzeja, Zagreb, S. PATAKI: *Opća pedagogija*, neobjavljeni manuskript nastao oko 1943., P-4072/I, koš. 3., 57.

po svome cilju socijalistički, vodi izgrađivanju slobodne i svestrano razvijene ličnosti zauzete za dobro i napredak čitavog društva. Formiranje socijalističkog naraštaja, socijalističkog čovjeka – vrhovni je cilj našeg odgoja.⁴⁰ Pedagogiji ostaje razraditi modalitete njegova ostvarenja kroz pet zadataka – intelektualni, moralni, fizički i estetski odgoj te politehničko obrazovanja.

Dakle, od početnog kozmopolitskog pristupa cilju odgoja u kojem se pojedinac personalizira u skladu sa sustavom vrijednosti kojeg pedagogija i filozofija trebaju utemeljiti na najvišim standardima kulture, to se pitanje na kraju svodi na odgoj dobrog socijalističkog građanina.

4. Ideološki (pedagogijskog) teksta

Za života Stjepana Patakija u prvoj polovici XX. stoljeća odigrala se povijesna drama. Sudbina Hrvatske na marginama evropskih političkih zbivanja završavala je u nepomirljivim krajnostima: spadala je u najsiriromašnije krajeve moćnog europskog multinacionalnog imperija prije Prvog svjetskog rata, ali i najbogatije krajeve višenacionalne monarhije nakon toga rata; bila je dio ideološki i nacionalno najkrvavijih sukoba za vrijeme Drugoga svjetskog rata u kojima se provodila brutalna nacistička rasna politika s nesagledivim posljedicama, ali i dio totalitarizma nove višenacionalne socijalističke zajednice u kojoj nakon međudržavnog sukoba s etatiziranim vrhom socijalističkih društava potkraj 40-ih godina XX. stoljeća započinje politički eksperiment traganja za *trećim putem* deetatiziranog socijalističkog razvoja na marginama socijalističkog totalitarizma.

Pedagogijski opus Stjepana Patakija u tim prilikama nije mogao ostati pošteđen. Početna teorijska usmjerenost na jedan od najprominentnijih pravaca zapadne pedagogijske baštine s presudnim utjecajem njemačkog kulturnog kruga bitno je reducirana već za vrijeme Drugoga svjetskog rata. Nakon rata posve je preusmjeren na novu socijalističku ideologiju pod utjecajem SSSR-a. U okviru sveopće ideologizacije društva pedagogija je svedena na *ancillu régimea*.

U tom pogledu postoje razlike u stupnju ideološkosti teksta s obzirom na razinu totalitarnosti vlasti pod čijim okriljem nastaje, kao i zavisno od toga koliko nositelji vladajuće totalitarne ideologije smatraju društveno značajnim stručno, znanstveno ili umjetničko područje čiji je tekst sastavnim dijelom. S obzirom na (utopistički) značaj koji svako totalitarno organizirano društvo pridaje odgoju te posljedično i pedagogiji kao njegovoj teoriji, ideološki pritisci na pedagogiju i odgoj redovito su veliki. Značajno veći nego u nekim drugim znanstvenim, stručnim i umjetničkim područjima u kojima se mogu sačuvati manje ili veće enklave slobode mišljenja i stvaranja.

Specifičan položaj pedagogije u tom pogledu zorno prikazuju dva primjera iz života vezana uz razmatranu temu: (1) jedan uvaženi sveučilišni profesor iz Zagreba i prijatelj obitelji Pataki u više je navrata za vrijeme i nakon Drugoga svjetskog rata znao reći Stjepanu Patakiju u krugu obitelji da ga je trebao poslušati kada mu je savjetovao da umjesto pedagogije izabere matematičku struku – jer su $1 + 1$ uvijek 2, bez obzira na sve promjene; (2) Pavao Vuk-Pavlović (koji je uz Stjepana Matičevića i Stjepana Patakija najznačajniji predstavnik

⁴⁰ Stjepan PATAKI, *Opća pedagogija*, Zagreb 1951., 57.

kulturne pedagogije u Hrvatskoj) rehabilitiran je i poslije Drugoga svjetskog rata vraćen na Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu; nakon povratka na posao Vuk-Pavlović je iskoristio priliku što je prije prisilnog umirovljenja za vrijeme tzv. NDH radio na Filozofijskom seminaru i uz pedagoške kontinuirano objavljivao filozofijske studije pa se usmjerio na proučavanje estetike; mada je između svjetskih ratova razvio respektabilan i još uvijek aktualan opus kulturne pedagogije, nakon Drugoga svjetskog rata sve do svoje smrti 1978. godine nikada više nije objavio niti jedan rad iz područja pedagogije.

PEDAGOGY AND IDEOLOGY IN CROATIA

Abstract: Cultural Pedagogy, created between the two world wars, is the most important pedagogical direction in Croatia. It is dedicated to Pedagogy as a science of education and basic educational issues. It is based on the pluralism of ideas, educational individualism, and the dynamic relationship between the personality of an individual and society. After the Second World War the new socio-political conditions stopped the development of Cultural Pedagogy and the overall pedagogical development in Croatia. Pedagogy became subject to the monistic regimentation within the normative-value system based on the proclaimed collectivism in education, social patriotism and the construction of a *socialist man*.

The only professor of Pedagogy in Croatia, with a continuation of work within these two pedagogical directions and the two different developmental stages (the plural scientific Pedagogy and the monistic socialist Pedagogy) was Stjepan Pataki (1905-1953). As an extremely talented, prolific and respected educator he became the leading theoretician of both directions. Within the given historical circumstances, the continuity of Pataki's pedagogical work led to the discontinuity of his theoretical and methodological approaches within these two in many ways opposite directions – the cultural and socialist Pedagogy. The consequences of this work are different philosophical starting points, different teleological basis and conflicting Pedagogical structure within a specific theoretical opus.

The life and the Pedagogical opus of Stjepan Pataki strongly reflect the gravity of the Croatian social and pedagogical conditions. The following paper analyzes the impact of ideology on the pedagogical creativity in Croatia through the prism of pedagogical opus of Stjepan Pataki.

Key words: Pedagogy, Ideology, Croatia, Stjepan Pataki

Literatura

Ivan DUMBOVIĆ, "Pedagogija na Zagrebačkom sveučilištu: Prigodom 100. obljetnice katedre za pedagogiju Filozofskog fakulteta", *Napredak*, 136/1995., br. 2, 204.-212.

Dragutin FRANKOVIĆ, *Povijest školstva i pedagogije u Hrvatskoj*, Zagreb 1958.

Dragutin FRANKOVIĆ, Mihajlo OGRIZOVIĆ, Dragutin PAZMAN, *Sto godina rada Hrvatskoga pedagoško-književnog zbora i učiteljstva u Hrvatskoj: 1871-1971*, Zagreb 1971.

M.(ilivoj) G.(ABELICA), "Izgubili smo čovjeka", *Školske novine*, 28. svibnja 1953., 3.

Nikola GUČETIĆ, *Upravljanje obitelji*, Zagreb 1998.

- Herbert GUDJONS, *Pedagogija: Temeljna znanja*, Zagreb 1994.
- Stjepan ILIJAŠEVIĆ, *Obuka malenih ili katehetika: za porabu učiteljem i svećenikom*, Zagreb 1850.
- Stjepan JAKOPOVIĆ, *Pokret radne škole u Hrvatskoj*, Zagreb 1984.
- William M. JOHNSTON, *Austrijski duh: Intelektualna i društvena povijest 1848-1938*, Zagreb 1993.
- Jasminka LEDIĆ, K (izgubljenom) kontinuitetu pedagoškijske teleologije u Hrvatskoj. *Napredak*, 132/1991., br. 4, 353.-362.
- Antun MIJATOVIĆ, "Pogled na Hrvatsku pedagogiju na kraju stoljeća", *Napredak*, 142/2001., br. 2, 143.-156.
- Stevan PATAKI, *Uzgajatelj: časopis za moralno i etičko poboljšanje društva*, 2/1924., br. 8.-9., 10. i 11., 33.-34, 12.-13. i 42.-43.
- Stevan PATAKI, *Problemi filozofijske pedagogije (Odnos filozofije i obrazovanja)*, Zagreb 1933.
- Stevan PATAKI, "Pedagoškijska nauka i problem odgojne funkcije: Problem pedagoškijske nauke", *Napredak*, 77/1936. br. 6, 241.-249.
- Stjepan PATAKI, *Opća pedagogija*, Zagreb 1951.
- Pedagoški arhiv Hrvatskog školskog muzeja, Zagreb, Stevan PATAKI, "Problem spoznavanja i njegovog predmeta. Prikaz i kritika transcendentnog idealizma: Metalogička "strana" u spoznajno-teoretskom problemu", *Doktorska disertacija obranjena na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu*, 1929., P-4072/II, koš. 13.
- Pedagoški arhiv Hrvatskog školskog muzeja, Zagreb, S. PATAKI: *Opća pedagogija*, neobjavljeni manuskript nastao oko 1943., P-4072/I, koš. 3.
- Vlatko PREVIŠIĆ, Vladimir ROSIĆ, Igor RADEKA, *Studij pedagogije u Hrvatskoj*, Zagreb 2003.
- Igor RADEKA, "Pedagogija Stjepana Patakija u kontekstu razvoja suvremene povijesti pedagogije u Hrvatskoj", *Doktorska disertacija obranjena na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Rijeci*, 2000.
- Igor RADEKA, "O potrebi rekonceptualizacije suvremene povijesti pedagogije u Hrvatskoj", *Kvaliteta u odgoju i obrazovanju: The Quality in Education and Teaching. Zbornik radova*, (ur. Vladimir Rosić), Rijeka 1998., 68.-77.
- Igor RADEKA, "The Living Heritage of Cultural Pedagogy in Croatia", *Education from the Past to the Present: Pedagogical and Didactic Lessons from the History of Education*, (ed. Johanna Hopfner & Edvard Protner), Bielsko-Biala, Budapest, Kansas, Maribor, Praha 2009., 60.-69.
- Allan John Percival TAYLOR, *Habsburška Monarhija 1809-1918*, Zagreb 1990.
- Mate ZANINOVIĆ, "Predstavnici kulturne pedagogije u Hrvatskoj", *Radovi – Razdio filozofije, psihologije, sociologije i pedagogije*, 32/1994., br. 9, 159.-166.